

TRITON

BOHUMIL SVOBODA

MEZI
MOŘEM
A ŘEKOU

KRONIKA POZEMSKÉHO PUTOVÁNÍ SVATÉHO PROKOPA

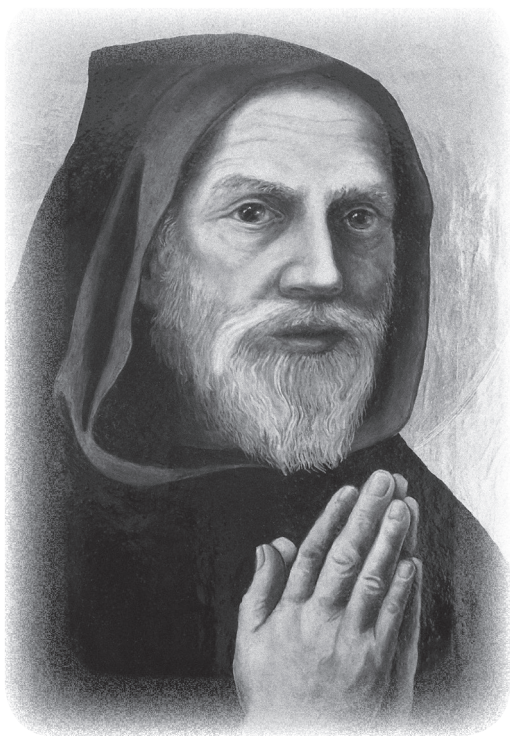

TRITON
Praha / Kroměříž

BOHUMIL SVOBODA

MEZI
MOŘEM
A ŘEKOU

KRONIKA POZEMSKÉHO PUTOVÁNÍ SVATÉHO PROKOPA

BOHUMIL SVOBODA

MEZI
MOŘEM
A ŘEKOU

KRONIKA POZEMSKÉHO PUTOVÁNÍ SVATÉHO PROKOPA

Stanislav Juhaňák – TRITON

Bohumil Svoboda

Mezi mořem a řekou

Kronika pozemského putování svatého Prokopa

Tato kniha ani žádná její část nesmí být kopírována, rozmnožována ani jinak šířena bez písemného souhlasu vydavatele.

Copyright © Bohumil Svoboda, 2014

© Stanislav Juhaňák – TRITON, 2014

Cover © Andrea Popprová, 2014

Vydal Stanislav Juhaňák – TRITON

Vykáňská 5, 100 00 Praha 10

www.tridistri.cz

ISBN 978-80-7387-805-4

Beletrizovaná kronika doplňuje prázdná místa v dané době, ale zároveň se přísně drží těch postav a událostí, jež jsou historicky doložené. Zvolil jsem tuto formu, jednak abych naznačil, že nejde o historii v běžném pohledu historika, jednak abych přinesl čtenáři živé a poutavé podrobnosti, k nimž by se jinak asi dostával jen obtížně.

Stál u okna a díval se na Cařihrad zaplavený teplým jarním sluncem a na třpytící se hladinu Marmarského moře. Ale neviděl nic – jako by před jeho očima vlál jakýsi jemný závoj. Kdyby byl vnímal to, na co se díval, mohl z vysokého okna tohoto takřka patriarchálního domu zahlédnout šikmo dole přístaviště se skladišti, kam přivážely nákladní lodě obilí z polí Kyjevské Rusi pro toto věčně hladové velkoměsto. Také lodě jeho rodinného podniku. Rodina sem kdysi přišla ze soluňské oblasti v Řecku, kde se mluvilo slovansky. Právě proto se usídlila v enklávě slovanských obchodníků, která žila okolo kostelíka svatého Mammase. Enkláva vznikla proto, že obilí sem před časem přivedlo i hordy válečníků, kteří několikrát hrdou metropoli zpusťily a bylo třeba se jim bránit. Dál vlevo od domu, výš, asi v polovině povlnného svahu, by byl mohl zahlédnout obrysy staršího císařského paláce a ještě dál vížky velechrámu Hagia Sofia. A někde za ním spíš vytušit Blacherny, novější část města se stavbou nového císařského paláce, dokladu moci velkého císařství. Neviděl ovšem ani vížku kostelíka svatého Mammase.

Ted' však vlastně neviděl nic, jeho myšlenky dlely tam vedle v pokoji, kde jeho žena Leandra zápasila o život, život svůj i o život nový. Když včera sklonil hlavu k její horečkou rozpalené tváři a políbil čelo pokryté studeným potem, zahlédl služebné rychle odstraňující z jeho pohledu zakrvácená prostěradla. Věřil, že se vše obrátí k lepšímu, i když k němu zašeptala skoro neslyšitelně:

„Postarej se o malého...“

„Prosím tě – to víš, že ano, ale to bude dobré, uvidíš,“ snažil se ji potěšit, ačkoliv v podvědomí nebyl o tom, co říkal, zdaleka přesvědčen.

Ten malý ležel hned vedle v kolébce, červený balíček občas se nepokojně snažící o první pohyby ruček a nožiček a vydávající jakési vrnivé zvuky.

Ted' byli u ní nejlepší lékaři, jaké bylo v tomto obrovském městě možno sehnat. Ještě před chvílí mohl zaslechnout občasný výkřik či záupnění, ale nyní už tam chvíli vládlo ticho. Bylo to dobré znamení – anebo...?

Do místnosti nahlédla služka. Podíval se po ní:

„Obstarejte nějakou kojnou.“

Ani to nemusel říkat, ženy rozuměly situaci lépe než on. Už se stalo. Povedlo se, už prý stojí na chodbě očekávajíc jeho souhlas, sdělovala mu tichým hlasem služebná.

„Jmenuje se Marfa, je to svobodná matka ted' už asi čtyřměsíčního chlapce.“

Mlčky přikývl a služebná vycouvala z místnosti.

Zatímal prsty rukou křečovitě do sebe, jako by jimi chtěl prorazit dusící ticho.

Pak se otevřely dveře sousední místnosti. V nich se objevili dva z lékařů a vedle nich otec Sáva, dobrý duch domu – toho tam tedy pozvali bez jeho vědomí, anebo si ho nevšiml. Těžce polkl. Už z jejich výrazu pochopil, že je konec.

„Bohužel,“ řekl jeden z nich s nešťastným pozvednutím ramen, „víc se udělat nedalo...“

Prokopios, dosud strnule stojící, se váhavě pohnul směrem k nim. Ještě pořád nevěřil. Díval se lékařům do očí, aby tam snad přece jen zahlédl alespoň jiskřičku naděje. Ale nespátřil ji ani v očích otce Sávy, který mu pokročil vstříc a položil mu útěšně ruku na paži.

Pomaloučku se pohyboval ke dveřím, zatímco mu lékaři uvolnili cestu a ustoupili stranou. Už od dveří ji viděl – bílou a znehybnělou. Přikročil k ní a vrhl se na kolena. Zoufale přitiskl rty na její tvář, jako by chtěl zachytit nějaký zbyteček odcházejícího života, a rozeštkal se.

Jak dlouho tam klečel a líbal ji, postupně chladnoucí, nevěděl. Pak si uvědomil, že klečí na podlaze domácí kaple, zřízené podle palácových vzorů, kam ho nějak odvedli nebo odnesli. Položil se na podlahu s pažemi rozpjatými do tvaru kříže po východním vzoru. Slzy mu stékaly na mramorovou podlahu, do které zatínal prsty, jako by ji chtěl rozdrásat.

„Proč, Pane, proč?“ vydralo se mu několikrát z úst. „Pročs to dopustil – nebo možná způsobil – ty mocný, silný Bože – *ischyros* – ty sám *athanatos*, nesmrtelný? Proč musela odejít právě ona, Leandra – ještě nedávno mladá, krásná a zářící, když už věděla, že bude matkou? A proč ne já – zatím úspěšný, bohatý, zdravý a šťastný? Proč to všechno muselo najednou odejít – zmizet – navždy?“

Ale nedostával odpověď.

Za ním v pozadí klečel otec Sáva, potichu se modlil, aby Prokopia v jeho zármutku nerušil. Cítil jeho bolest a potřebu rozhovoru s Tvůrcem.

Pohřbili Leandru na malém hřbitově u kostelíka sv. Mammase, duchovního střediska slovanské enklávy. Prokopios klečel u otevřeného hrobu na hromadě hlíny s rukama před obličejem. Chvillemi se nakláněl nad hrob, jako by chtěl i on sám do něj sestoupit. Zástup okolostojících účastníků pohřbu ho soucitně, ale i užasle a trochu vyděšeně pozoroval.

Otec Sáva sloužil po pohřebních obřadech v kostele zádušní bohoslužbu ve východním ritu řecky, aby všichni porozuměli, a pak se začal k údivu některých přítomných modlit staroslověnsky. Prokopios si přechodu z jednoho jazyka do druhého ani nevšiml, znal zásluhou otce Sávy oba. Stál nehnutě se zavřenýma očima, z nichž stékaly slzy.

Když se kostelík po obřadu vyprázdnil, rozhlédl se nevnímaje nic kolem sebe, a pak se mechanicky vrátil ke hrobu. Znovu klesl na kolena na hromadu hlíny a zaryl do ní prsty, jako by jí

chtěl ručně zahrnovat hrobovou jámu. Dělníci, kteří už stáli připraveni s lopatami a chtěli tuto práci začít dělat, zaraženě a s údivem pozorovali pána.

Za Prokopiem se tiše vynořil otec Sáva. Chvilí starostlivě pozoroval hrob i Prokopia – v tom mladém člověku se něco zlomilo, říkal si pro sebe. Pak mu položil ruku na rameno:

„Pojď, měl bys odejít – čekají na to...“

Prokopios se vysílen poslušně zvedl, přešel pohledem hrobníky a pomalu se otáčel k odchodu:

„Odejít – to bych asi měl, a hodně daleko. Já bych ji snad vyhrabal z hrobu...“

Otec Sáva, který ho za těch několik let, jež prožil v domě Prokopiovy rodiny, poznal víc než dobře, ho vzal pod paží. Přišel před řadou let, kdy podnik vedli ještě Prokopiovi rodiče, odněkud ze západu, z nějakého zničeného kláštera, jeden z následovníků – už v kdovíkolikáté generaci – žáků byzantské misie sv. Cyrila a Metoděje, kamsi na západ, na Velkou Moravu. Znal slovanské písmo, které oba bratři vytvořili, i slovanský jazyk a staroslověnštinu, v níž občas sloužil bohoslužbu. Vyučil v nich i učenlivého a vědění chtivého Prokopia, jenž později, po odchodu rodičů do Kyjeva, převzal vedení cařihradské části rodinné firmy, která se putujícího mnicha ujala.

„Měl bys odejít – aspoň na čas – někam daleko,“ opakoval.

Prokopios přikývl, ani si to snad dobře neuvědomoval. Pak se zastavil:

„Ale co s malým?“

Sáva se zamyslel:

„Ovšem, to musíme nějak vymyslet – pokusím se to nějak zařídit...“

Postupovali už kolikátý týden mezi kopci hornaté krajiny. Daleko za nimi zůstal Cařihrad a jeho teplé podnebí. Tady v horách bývalo navečer už pěkně chladno, třebaže byl konec

jara a v dolinách všechno kvetlo. Mezi kopci se občas ozývalo hluboké burácení bouří násobené opakovanou ozvěnou.

Střed nezvykle zajímavé výpravy tvořilo pět vozů pod plachtami, které táhla pětice párů těžkých tažných koní. Okolo jelo na koních šest ozbrojenců na ochranu před lupiči a Prokopios s otcem Sávou. Jeden z vozů byl vyhrazen pro malé děti, Prokopiova synka a dítě kojné Marfy, o několik měsíců staršího chlapce, která se spolu s další ženou starala o obě nemluvnata uložená v hromadě kožešin a přikrývek. Prokopios se občas starostlivě vracel k tomuto vozu a nahlížel na oba živé balíčky uložené vedle sebe. Bez úsměvu se díval na svého malého synka, který většinou spal, a když byl náhodou vzhůru, díval se udiveně do tváře neznámého člověka.

„Neškodí jim to stálé drncání vozu?“ zeptal se kolikrát, ale odpověď byla vždycky záporná:

„Ani ne, spíš je to uspává, jsou oba pěkně v měkkém,“ říkala Marfa a pozorně upravovala jejich přikrytí. Druhá žena, která Marfě pomáhala, byla starší Řekyně jménem Derka, která se nechala najmout na tuto výpravu s neznámým cílem. Občas zastavovali u nějakého potoka, kde ženy mohly děti alespoň na několik hodin vyložit ven na vzduch a teplo, protáhnout se, přeprat pleny a prádlo a něco uvařit. Na noc rozdělávali zbrojnoši ohně na všech čtyřech stranách tábora na obranu proti divoké zvěři, byli tu kolem určitě medvědi, vlci i rysi. A taky proti lidské zvěři.

Pod nimi se otevřelo hluboké protáhlé údolí, jehož střed tvořilo několik stavení uprostřed s vížkou – malý klášteřík obklopený kolovou hradbou.

„To by mohl být Pervac – tady někde by měl být,“ řekl otec Sáva. „Uděláme si tam několik dní přestávku – už ji potřebujeme.“

Začali pomalu sjíždět svahem po cestě, kterou nebylo skoro vidět, takže hrozilo nebezpečí, že by se některý z vozů, na-

plněných nářadím a zásobami, mohl převrátit. A jak sestupovali, zůstávaly vrcholky hor kolem ve sluneční záři, zatímco výprava se ponořovala do stále hlubšího šera.

„Jak vypadá Praha?“ zeptal se náhle Prokopios.

Otec Sáva, který jel před ním, se překvapeně obrátil:

„To nevím, nikdy jsem tam nebyl... Jaks na to přišel?“

„Zdálo se mi – měl jsem jakési vidění – a něco mi pravilo, že je to Praha a že máme jet tam.“

„Vidění – ty máš nějaká vidění?“ zpomalil Sáva jízdu, pokud to ještě šlo.

„Někdy... viděl jsem protáhlý hřeben nad řekou, kolem byly hradby z kůlů nebo náspu a asi tři chrámové stavby a ještě několik dalších staveb. A pak ještě – blíž jako k nám, sem – ještě jedno veliké hradiště, ale tam se pásly krávy.“

„Propána,“ vylekal se Sáva. „Nevím přesně, ale je to strašný kus cesty, s tím jsem nepočítal... To je na mnoho dalších týdnů.“

„Peněz snad máme dost – něco přikoupíme po cestě, když nám budou docházet zásoby,“ řekl věčně Prokopios, jako by ani na okamžik nepochyboval o spolehlivosti svého vidění.

„Obávám se, že nevíš, o čem mluvíš,“ vrtěl hlavou Sáva. „To snad není ani možné s touhle výpravou.“

Dojížděli či vlastně spíše doklouzávali cestou necestou na dno údolí a šťastně se stočili ke klášteříku. Zpod přístřešku, který tvořil kolem stavení jakýsi ambit, vyhlíželo několik postav v černých hábitech. Už dávno pozorovaly s nedůvěrou podivnou výpravu pomalu sestupující se svahu. Vrata z několika trámů a fošen zašlých věkem zůstávala zavřená.

Otec Sáva seskočil z koně první a šel se domluvit s obyvateli. S těmi uvnitř si asi příliš nerozuměl, avšak po chvíli se vrata přece jen začala otevírat. Jedna z postav v umolousané černé kutně se přiblížila k vratům. Prokopios se zájmem pozoroval dvojici. Zástupce kláštera mluvil podivnou drkotavou řečí, ale

snad to bylo nějaké slovanské nářečí, kterým se se Sávou posléze domluvil. Otevřel dokořán vrata uzavřená těžkou závorou a pobídl ke vjezdu. Kolem pobíhali štěkající psi a někde za rohem se ozvalo hýkání oslů. Výprava vjela do dvora, který pět vozů s potahy zcela zaplnilo. Prokopios zavedl svého koně dovnitř a potřásl si rukou s mnichem, který se při pohledu na Prokopiovo jezdecké oblečení uctivě klaněl. Sáva se otočil k Prokopiovi:

„Moc jsem mu sice nerozuměl, ale v zásadě tady můžeme přenocovat.“

„Dej mu trochu peněz a snad se to zlepší.“

Sáva tak učinil a mnich se při pohledu na několik stříbrných mincí začal klanět a ukazovat kolem, kam mohou přivázat koně a kde se mohou usadit. Pak je pozval dovnitř. Ambient stál na všelijak se naklánějících sloupech, slaměná střecha zčernalá léty se na mnoha místech třepila jako neuspořádaný účes nějakého chasníka. Ďáček něco řekl ostatním přihlížejícím obyvatelům kláštera a mniši za chvíli uvolnili dvě místnosti, jednu pro ženy s dětmi, druhou pro mužskou část výpravy. Bylo jich ovšem na tu místnost trochu mnoho a tak Ďáček po chvíli uvolnil další prostor už v oddělení, kam ženy nesměly. Měli tam dokonce klauzuru, které ovšem nějaké narušení nehrozilo už hodně let.

Otec Sáva pokynul Prokopiovi a oba vešli do prostředního prostoru stavby, kterou tvořil malý kostelík. Po zašlých prknech vstoupili do chudoučké svatyně, kde hořelo věčné světlo. Před stejně prostým ikonostasem se hluboce uklonili a několikrát pokřížovali. Získali si tím důvěru igumena – představeného kláštera, který je doprovázel zatím pořád ještě s dosti nedůvěřivým výrazem.

Potom pozvali mniši výpravu do společné jídelny k prosté večeři skládající se z kozího sýra, obilných plackek, několika druhů zeleniny a křišťálově čisté vody. Zasedli za dlouhý hru-

bý stůl, ale Prokopios se neobjeoval. Igumen s otcem Sávou na sebe pohlédli a pak se zvedli, aby se po něm podívali. Nemuseli hledat dlouho. Nalezli ho v kostelíku ležícího s rozpjatýma rukama před vchodem za ikonostas.

Když zaslechl za sebou pohyb, otočil duchem nepřítomen hlavu a pak se pomalu zdvíhal z nepříliš čistých kamenů podlahy. Nepromluvili spolu ani slovo a vrátili se mlčky do jídelny.

Igumen zahájil večeri krátkou modlitbou v podivném jazyce, neznělo to ani řecky ani latinsky, ale dalo se v té řeči zachytit chvílemi něco slovanského, co bylo vzápětí pohlceno spoustou jiných cizích zvuků. Dali se do jídla a otec Sáva poznámenal k Prokopiovi:

„Zítřa pokřtíme obě děti – je nejvyšší čas. Už to mělo být dávno; nemáš nic proti tomu?“

Prokopios zavrtěl hlavou a bez jasné souvislosti, ale zřejmě pod vlivem své návštěvy v klášterní kapli, řekl:

„Chtěl bych se stát mnichem.“

Otec Sáva se po něm podíval, uhodl souvislost a po chvilce mlčení se usmál:

„Můžeš začít hned tady – oni by tě vzali, zvláště kdybys do kláštera přinesl nějaký majetek. Jsou chudí přímo evangelicky. O mě už se igumen pokoušel – je tady jediným knězem, ostatní už pomřeli. Musel jsem s díky odmítnout, ale možná že se sem ještě vrátím.“

Nazítří slavili otec Sáva a igumen Dorotej společně svatou liturgii a pak přinesli do kaple jakési malé necky.

„Pro dospělé máme tady za přístěnkem nádrž na ponořování.“

Do necek nalili trochu vlažné vody, kterou otec Dorotej požehnal:

„Jak se bude jmenovat tvůj syn?“ zeptal se Prokopia.

Ten nezaváhal:

„Bude to Kiril, po mém otci.“

„A ten druhý?“

Marfa váhala a přemýšlela. Pak se rozhodla:

„Bude to Timon – i když to asi nezní zrovna cařihradsky.“

Igumen Dorotej vzal jemně Prokopiova synka a lehce ho ponořil do vody. Nebylo to asi nepříjemné, protože v rukou neznámého člověka ani nezavrnl, ale spíš se na něho usmál.

„*Až ťa kršću, Kiril, vo imja Otca i Syna i Ducha svjatago* – já tě křtím, Kirile, ve jménu Otce i Syna i Ducha svatého,“ řekl jakousi drkotavou slovanštinou a udělal s malým tělíčkem ve vodě kříž. Pak vzal do rukou druhé nemluvně:

„*Až ťa kršću, Timon, vo imja Otca i Syna i Ducha svjatago* – já tě křtím, Timone, ve jménu Otce i Syna i Ducha svatého.“

Ženy zabalily oba novokřtěnce do příkrývek a vynesly je ven na teplý, ale svěží vzduch, ještě než začne slunce příliš hřát.

Celý den pak pokračovalo praní plenek a prádla a vyprašování kožešin a příkrývek jako příprava na odjezd.

„Zítرا ráno odjíždíme,“ řekl otec Sáva, organizátor výpravy.

„Už je na čase – vždyť bychom je tady vyjedli,“ přisvědčila Marfa.

„Však oni si pomohou – a když ne, tak se budou postit,“ zasmál se Sáva, „to je taky dobré, ba ještě lepší.“

Pak se země narovнала, hory zůstaly daleko za výpravou. Projížděli širokou rovinou, postup byl rychlejší, ale museli překonat několik řek a říček, těžko se hledaly brody, převozu bylo málo a mosty vůbec žádné – nejsme v Cařihradě, říkali si. Několikrát vnikla přitom do vozů postranicemi voda, museli zastavovat a sušit, hlavně zásoby a příkrývky, ty zejména pro děti. Ale mezi doprovodem už se začala objevovat nespokojenost:

„Kam až to vlastně jedeme? Dovede to vůbec někdo říct?“ láteřili někteří. Ale Prokopios je dokázal vždycky ještě uklidnit různými dary a vyhlídkou na bohatou odměnu.

Využíval přestávek k tomu, aby se věnoval malému Kirilovi. Dítě už si na něj zvyklo a natahovalo po něm ručky, hrálo si

s jeho prsty, když se někdy dotkl jeho tvářičky. Brával ho do náruče, procházel se s ním a povídal – to se malému velmi líbilo, takového pohybu měl zatím nejmíň. Nevýhodou bylo, že potom nechtěl na své lůžko.

„Hezky pije,“ říkala Marfa, když ho skloněná ukládala zpátky na jeho lůžko. Zachytil pohledem plné prsy v nedopjaté blůzce. Všimla si jeho pohledu, trochu se pousmála. Odvrátil hlavu, neměl zájem. Nabízela mu své ženství docela nepokrytě, dělala si snad dokonce na něho i jakýsi nárok, vždyť koneckonců byla životelkou a vychovatelkou jeho syna, ale nevtírala se. To ta druhá už se dávno večer slízala s jedním z ozbrojenců. Ještě že těch ženských nejede s sebou víc, říkal si otec Sáva.

Zastavili se u spáleniště několika stavení, zbytků jakési vesnice, z něhož vyčnívaly ohořelé pahýly většího stavení, zřejmě kostelíka. Už předtím projížděli několik dní vypálenými vesnicemi beze stop života. Sestoupili z koní a klopýtali zbořeníštěm k místu, kde trčelo do výšky několik zčernalých trámů jako němá výčitka. Nebylo pochyby, byl to bývalý vnitřek kostelíka. Rozhlédli se kolem a otec Sáva pak poklekl do špinavého prachu promíšeného sazemi. Prokopios ho s jistým zaváháním následoval.

„V každém případě je to jednou posvěcené místo, kde byla přinášena Nejsvětější obět,“ vysvětlil pak Sáva, když opět vstali.

„Proč musí vždycky někdo, nějaká zlá síla zničit to, co vybudovali jiní?“ uvažoval nahlas smutně Prokopios.

Pak si uvědomili, že jsou pozorováni. Když se ohlédli, vystoupila zpoza jednoho sloupku ruiny jakási vlasatá zarostlá postava.

„Vidím, že jste křesťané,“ vykročila směrem k nim. „Pozoroval jsem vás už při příjezdu a teď jste mě přesvědčili. Jsem Gorazd, duchovní správce téhle spouště,“ dodal hořce. „Kam pak máte namířeno?“

Mluvil slovanštinou, které se dalo dobře rozumět.

„Gorazd?“ opakoval po něm otec Sáva. „To byl snad přece ten biskup tady po svatých Cyrilu a Metodějovi.“

„Ovšem,“ usmál se jmenovaný, „to jsem já, ale už z kolikáté generace Gorazdů.“

„To jsi tady sám?“ zeptal se Prokopios.

„Obyvatelé se rozprchli a žijí v okolních lesích. Já mám támhle na okraji lesa malou kapličku, kam za mnou přicházejí. Bojí se, není tu bezpečno.“

„Takže tady jsme asi v oblasti Velké Moravy, že?“ zeptal se Sáva.

„Ano, všechno zničili Maďaři, přejeli to tu několikrát, nezbylo nic... Kněží a mniši se rozprchli, pokud nebyli povražďeni, většinou do Čech, tam je bezpečněji. Pomalu se vracejí a tak se pozvolna trochu obnovuje duchovní správa – někteří z Altaichu, někteří z Týnce Krakovského. Ale z Čech se nevrací nikdo, i když ani tam prý nemají zrovna na růžích ustláno.“

„Jedeme do Prahy nebo do jejího okolí,“ vysvětlil Prokopios.

„Já jsem taky mnich a kněz východního obřadu,“ představil se Sáva. „Vlastně ani pořádně nevíme, co tam budeme dělat. Možná, že se zase vrátíme.“

„Prosím vás – a odkud jedete?“ udivil se Gorazd.

„Z Cařihradu, skoro přímo od byzantského císaře.“

„Och,“ vydechl Gorazd užasle, „jako Cyril a Metod, z takové dálky a bezpečí.“

„No vida,“ usmál se Sáva, „to nás ani nenapadlo. Tak to jsme vlastně jakési pokračování cyrilometodějské misie...“

Prokopios se po něm udiveně podíval. Co to Sáva povídá? Jak bychom mohli – my?

„To je div, že vás po cestě někde nepovražďili,“ pokračoval Gorazd.

„Taky se divím,“ přisvědčil Prokopios. „A to máme s sebou dvě malé děti a dvě ženy. Ale taky nějaké ozbrojence.“

Gorazd se zamyslel: